

УДК 141.7:81'1:7.049.2

МЕТАМОРФОЗИ МОВИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ІСТОРІЇ ТА ТИПОЛОГІЇ КУЛЬТУРИ: М.ФУКО

В.М. Петрушов, доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії та соціології;

В.І. Павлов, кандидат філософських наук, доцент,
Український державний університет залізничного
транспорту;

Є.Д. Коротенко, кандидат філософських наук, старший
викладач,

Донбаська державна машинобудівна академія

У статті обґрунтовано точку зору М.Фуко про те, що мова на протязі історії людства не є сталим інтерпретатором знання й різним історичним епістемам (прихованим структурам свідомості, які обумовлюють існування певних ідей) притаманні власні мовні закономірності, які ґрунтуються на підставах мовної опозиції «синхронія – діахронія». Саме ці закономірності вважаються її історичними аргументами, що змінюються від однієї історичної доби до іншої, але в межах цієї епістемати в цілому залишаються незмінними. Доведено, що складність розуміння сутності фукіанського археологічного аналізу викликана тим, що він не відповідає формальним критеріям науки. Знання, накопичені археологією, не є систематизованими; вони являють собою сукупність елементів, сформованих дискурсивною практикою. Отже, археологія знаходить точку опори не в трансцендентальній об'єктивності, а в самому знанні, де суб'єкт є локалізованим і не може виступити головною фігурою. Показано, що Фуко, розробляючи концепцію археології знання, відходить від загально визнаної схеми «свідомість – пізнання – наука», замінюючи її іншою схемою «дискурсивна практика – знання – наука».

Ключові слова: структуралізм, синхронія, діахронія, епістема, археологія знання, мовний дискурс.

Під впливом структурального метода К. Леві-Строса, що засновувався на побудові подвійних опозицій («означник-означуване», «мова-мовлення», і, взагалі, «синхронія-діахронія»), здійснилась головна тенденція французького структуралізму – прагнення надати гуманітарним наукам статусу точних наук.

По-перше, введення лінгвістичних моделей в етнографію спричинило перетворення цієї описової науки на етнологію. Згодом Р. Барт переніс її методику з дослідження первісних суспільств на сучасні

суспільства, розглядаючи літературу, моду, їжу тощо на кшталт структурних лінгвістичних складових.

По-друге, поширення структуралізму на психоаналіз дозволило вважати безпосереднім об'єктом структуралістської формалізації несвідоме. Ж. Лаканом було показано, що несвідоме приховує у власній безодні певну сукупність регулярних залежностей, суспільних відносин, що занурюються у психіку індивіда і виявляються завдяки їх «перекладу» на мову повідомлень. Виникло враження, що несвідомі відносини регулюють або суспільне життя, перетворюючись на предмет дослідження етнології і соціальної антропології, або міжособистісні відносини, підпадаючи під кут зору індивідуальної психології. Але в кожному з цих випадків йшлося про знакові комунікативні системи, які завжди передбачають наявність певного коду, що пов'язує семіологію зі структурним аналізом у контексті наукового дослідження.

По-третє, застосування мови як критерію науковості, почало простежуватись і в інших галузях гуманітарних досліджень (філології, історії, мистецтвознавстві), які або містили мову як складовий елемент, або тлумачились за образом і подобою знакових мовних систем. Наприклад, ретельній семіологічній перевірці на підставі структурної лінгвістики були піддані сукупності предметів побуту, моди, їжі та ін. з метою виявлення в них певної логіки – «соціологіки». Такий розгляд феноменів масової культури, як знакових систем, був здійснений «раннім» Р. Бартом. Слід також згадати спроби виявити структуровані норми досвіду в історії релігії, здійснені К. Дюмезілем.

Як наслідок, в гуманітарних науках чітко визначилась тенденція лінгвістичного редукціонізму, тобто зведення всієї культури до системи знаків та їхньої інтерпретації за допомогою лінгвістичних моделей. «Загалом, коли якийсь об'єкт розглядають як такий, що його сутністю є комунікація, – пише українська дослідниця О. Йосипенко, – то отримують структуровану як мова семіологічну систему, а дисципліна дістає назву «структурної» [2, с. 205].

В руслі цих тенденцій виступає й особлива методологічна концепція історії та типології культури Мішеля Фуко, в якій автор, розглядаючи історію становлення мовознавства, біології і політичної економії, традиційно бере за точку відліку стан мови (тексту, дискурсу тощо) та його зміни у контексті опозиції «синхронія-діахронія» на протязі трьох

історичних періодів – Ренесансу (XVI ст.), класики (XVII – XVIII ст.) та сучасності (XIX – XX ст.).

Ім'я Фуко стало загальновідомим у 60-ті роки XX століття завдяки публікації авторської трилогії «Породження клініки: археологія погляду медика» (1963), «Слова і речі: археологія гуманітарних наук» (1966), і, нарешті, «Археологія знання» (1969). Вихід концепції «археологічного знання» зі стін університетських аудиторій Клермон-Феррана і Парижа відразу ж спонукав критиків визнати науково-методологічні особливості авторських робіт. Дослідники вказували на складний стиль Фуко, на те, що сутність «археології знання» не лежить на поверхні тексту; її необхідно вичленовувати за допомогою аналізу багатосторінкових описів і не завжди вдалим порівнянь. Інші критики зазначали, що автор трилогії лише висунув низку філософських проблем, порушив множини пов'язаних з ними теоретичних питань, але не знайшов відповідей на ці питання. Сам Мішель Фуко з цього приводу казав, що висунута ним проблематика породжена досвідом, тобто «тим, з чого сам виходиш зміненим», або тим, що «вириває мене у мене самого й не дозволяє мені бути тим самим, що я є» [Цит. за: 3, с. 411]. Попри це, трилогія являє собою єдине ціле. «Як охарактеризувати історичні описи Фуко? – запитує українська дослідниця О. Йосипенко. – З одного боку, стиль Фуко є позитивістським (він описує еволюцію концептів та думок, спираючись на величезну «джерельну базу» – отже, неможливо обійтись без текстів та документів). З іншого боку, Фуко, як і більшість його покоління, є нігілістом. Нігілістом в розумінні Ніцше, який проголошує свій відхід від позитивізму: «Немає фактів, є тільки інтерпретації»... Проте, одне можна стверджувати напевно: археологія Фуко протилежна будь-якій ретроспективній історії прогресу розуму» [2, с. 209].

Інша відома дослідниця французького структуралізму, Н. Автономова, характеризує сильні та слабкі сторони концепції М. Фуко наступним чином: «Безумовно вдалими її моментом тут уявляється проробка значного пласту історико-культурного матеріалу і виявлення у процесі його аналізу певних прихованих у несвідомому інваріантних засад, схем і моделей, за якими будуються різноманітні культурні утворення тієї чи іншої історичної доби. Хоча вичленовування тих чи інших періодів й акумулювання дослідницького інтересу саме на їх специфіці цілком виправдане, однак абсолютизація цієї перервності була б методологічно неоправданою, спекулятивною оманною» [1, с. 62].

Перша книга трилогії Фуко щільно перетинається з його ранньою роботою «Історія безумства в класичну добу» (1961) і дозволяє дістати висновку про традиційний «початковий матеріал», що виступив у якості підґрунтя для формування концепції «археології знання»: це були проблеми психіатрії та їх соціальна обумовленість. Дослідник прагне довести, що медична проблематика лікування хвороби *ізоморфна* іншим сукупностям соціальних відносин – від юридичних та економічних до релігійних.

Так, безумство було проблематизоване класичною добою спочатку як безглуздя через практику інтернування всіх категорій нерозумних (хворих, калік, еретиків, злочинців, сексуальних меншин) у виправні будинки. Це сталося тоді, коли бідні та непрацездатні почали становити загрозу для суспільства, оскільки не могли інтегруватися в нього. І лише згодом безумство з'являється в полі зору медицини і психіатрії, завданням яких було, спочатку, узаконити існуючу практику підтримання громадського порядку. Таким чином, археологічний аналіз в «Історії безумства в класичну добу» стосується розвитку наукових дискурсів (медичного та психіатричного): тем, яких вони торкались, об'єктів, які вони вивчали, а також понять, якими вони користувались. Генеалогічний аналіз намагається вхопити історичне підґрунтя виникнення цих дискурсів: практики інтернування, зміну соціальних та економічних умов в XVII ст. тощо. Внаслідок здійснення цього критичного (генеалогічного та археологічного) аналізу безумства, виникає новий, незнайомий раніше філософській, психологічній та психіатричній думці образ безумства. Згідно з цим новим підходом, безумство не вкорінене в природі людини, а є культурним досвідом суспільства; цей досвід не є універсальним, а є історичним; історія безумства є історією культур, що його приймають (докласична доба), або, проблематизуючи, відкидають (класична і посткласична доба); проблематизація безумства не пов'язана з жестом трансцедентального або історичного суб'єкта – це є культурний феномен, що виникає при перетині соціальних, політичних та пізнавальних практик, «нормалізуючих» або контролюючих безумство; нарешті, безумство – це не психічне захворювання, а, скоріше, безодня, з якої черпає будь-яка творчість [9].

Наведений тут ізоморфізм проблематики лікування хвороби іншим сукупностям соціальних відносин має місце завдяки застосуванню

структурального методу, що засновується на порівнянні різноманітних комунікативних знакових систем, кожна з яких передбачає наявність якогось коду. У своєму інтерв'ю стосовно проблем методу, що вийшло у відкритому друці у 1980 році, тобто через 17 років після першої публікації «Породження клініки», Фуко констатує: «Коли я вивчав «практики», подібні до практики ізоляції хворого, або клінічної медицини, або організації емпіричних наук, або законного покарання, то це для того, щоб вивчити цю взаємодію між «кодом», який керує способом обробки речей (яким чином люди можуть бути ранжовані та досліджені, речі і знаки класифіковані, індивіди треновані тощо), формуванням істинних дискурсів, які слугують для обґрунтування, виправдання, та забезпечення резонів і принципів для цих способів вироблення речей» [9, с. 101]. Тут під кодом філософ розуміє певну сукупність правил (кодових посилань), або своєрідну знакову систему, що наділена структурою. На його погляд, ізоморфізм між декількома знаковими комунікативними системами можливий лише у межах певного «епістемологічного поля», де одна мова здатна перекладатись іншою. Цей переклад здійснюється завдяки «грі» мовних кодів, яка корелює мовні словники, причому словник та морфологічні правила кожної мови виступають моделлю загальної структури ізоморфності. Отже, структура – це можливість і здатність одного коду перекладатись іншим. Тому не можна говорити про структуру окремого об'єкту: він не є структурованим сам по собі. Коли йдеться про структурність, мають на увазі сукупність об'єктів, моделлю якої може бути цей об'єкт при порівнянні з іншими об'єктами. Саме в цьому, за М. Фуко, полягає осереддя структурального методу.

Втім, М.Фуко не відносить себе до плеяди структуралістів, і не вважає структуралістську методологію, що базується на поєднанні семіології і структурального методу, основоположною для історичного дослідження. У вступі до роботи «Археологія знання» він пише: «Йдеться зовсім не про те, щоб перенести у галузь історії (в першу чергу, історії пізнання) структуралістські методи, що зарекомендували себе у виключно іншій площині аналізу. Скоріше, ми мали на увазі застосування принципів і наслідків тієї вихідної трансформації, котра і робила спробу втілитись у галузь історичного знання. [4, с. 18].

Гадаємо, що цей коментар Мішеля Фуко до застосування структурного аналізу має сенс існувати, оскільки автор завжди знаходився

у пошуках особливої концептуальної основи для історико-наукового та історико-культурного дослідження, яка б виходила за межі структуралізму. Втім, одним з наслідків і результатів цього пошуку є висунання мови (хоча і в достатньо широкому і специфічному розумінні) на роль одного з основоположних факторів при встановленні умов можливості пізнання, а також взагалі при обґрунтуванні знання. Тому Фуко погоджується з тим, що йому навряд чи вдасться повністю усунути структуралістську методологію з контексту власного дослідження, і за традицією, започаткованою структурною лінгвістикою, починає використовувати мову в контексті сосюрівсько-якобсонівської опозиції «синхронія-діахронія мови», але вже як інструмент для опису емпіричної реальності.

Так, у другій книзі трилогії – «Слова і речі» – філософ приймає за точку відліку стан мови, та у залежності від еволюції мовної науки, простежує розвиток біології, політичної економії і, нарешті, історії пізнання. Він справедливо вважає, що мова на протязі історії людства не є сталим інтерпретатором знання, і у контексті різних історичних епістем (прихованих структур свідомості, які обумовлюють існування певних ідей) актуалізується по-різному.

В цілому під епістемою французький мислитель розуміє «засіб, у відповідності до якого у кожній з дискурсивних формацій стає можливим і здійснюється рух епістемологізації, науковості та формалізації..., сукупність всіх зв'язків, які можливо розкрити для кожної даної епохи між науками, якщо вони аналізуються на рівні дискурсивних закономірностей» [10, с. 190]. А отже, кожній епістемі притаманні власні мовні закономірності. Саме вони, на думку М. Фуко, повинні вважатися її історичними *a priori*, що змінюються від однієї історичної доби до іншої, але в межах цієї епістемі в цілому залишаються незмінними.

Історичні *a priori* породжують сукупність методологічних прийомів, що реалізуються несвідомо на рівні наукової мови і постають універсальною характеристикою багатьох наук. Інакше кажучи, будь-який вчений, що працює в певній науковій галузі, на підсвідомому рівні використовує у межах історичної епістемі закономірності мови та вибудовує на їх підґрунті, застосовуючи ізоморфізм кодів, нову мовну знакову систему, адаптовану до певної науки. Саме ця «адаптована» наукова мова дозволяє досліднику одержати нове знання.

Фуко наполягає на тому, що вивчення історичних *a priori* кожної

епістемі вимагає застосування широкого спектру знань у галузях герменевтики, семіології, граматики і синтаксису. Тому він дає визначення цих напрямків у контексті власного дослідження. «Будемо називати герменевтикою сукупність знань та прийомів, що дозволяють примусити знаки говорити і розкрити свій зміст, – пише дослідник. – Будемо називати семіологією сукупність знань та прийомів, що дозволяють розпізнати, де знаходяться знаки, визначити те, що їх укладає у якості знаків, пізнати їх зв'язки і закони їх зчеплення... Граматика форм буття – це їх тлумачення. А мова, якою вони говорять, не розповідає ні про що інше, окрім як про синтаксис, що їх зв'язує» [10, с. 76].

Саме ці лінгвістичні напрямки підходу до мови дозволяють М. Фуко виокремити в загальному вигляді зв'язки між словами та речами, що змінюються при переході від однієї епістемі до іншої. Так, в епістемі Ренесансу мова не є довільною системою; вона розміщується всередині світу і водночас утворює його частину, тобто сама може вивчатись як річ, що належить природі. Слова тут виступають перед людиною у якості речей, що підлягають розшифровці. Пізнати річ – означає зібрати всю сукупність знаків про неї: «Мова – це роздроблена, внутрішньо розколота і видозмінена природа, що втратила власну початкову прозорість; це – таїна, яка несе у собі, але на поверхні, доступні розшифровці знаки того, що вона означає» [10, с. 83].

Звідси випливає загальна сутність історичного *a priori* епістемі Ренесансу: «...відтворювати, завдяки зчепленню слів та їх розташуванню у просторі, сам порядок світу» [10, с. 85]. Цей процес відтворення порядку світу здійснюється за аналогією між мовою і світом, підґрунтям якої вважається *схожість, подібність* між словами і речами. Тобто в цю добу «пізнавати речі – означало розкривати систему схожостей, що зближують і зв'язують їх між собою; але виявити подібність можна було тільки в тій мірі, у якій сукупність знаків утворювала на їх поверхні однозначний текст» [10, с. 90].

Слід зазначити, що коли М. Фуко говорить про необхідність розшифровки знаків з метою відтворення порядку світу, він має на увазі той факт, що мовна опозиція «означник – означуване» у XVI столітті реалізується зовсім по іншому, ніж у структурній лінгвістиці Ф. де Сосюра. Означники (слова) і означуване (речі) тут виявляються *схожими* між собою, але не співпадаючими; між ними не встановлюється

гомоморфна відповідність, як це здається на перший погляд, а мовна опозиція «синхронія – діакронія» поки ще є «завуальованою»: вона занурюється «вглиб» мови і її реалізацію можна вважати лише потенційною. «Знак є *інша* схожість, – констатує Фуко, – подібність іншого типу, яка лежить поруч і слугує для розпізнавання першого, але така, що виділяється в свою чергу за допомогою третьої схожості» [10, с. 75]. Тобто, мова в добу Ренесансу, – це складна гра трьох рівнів, що реалізується в контексті трічної опозиції «означник – означуване – «випадок»». Вона застосовує, по-перше, означники, як своєрідну сферу міток; по-друге – означуване, як зміст того, на що вказують ці мітки, і, нарешті, подібності, що зв'язують мітки з речами, які ними позначаються. А отже, «мова існує спочатку в своєму вільному, вихідному бутті, у своїй простій матеріальній формі, як писемність, як клеймо на речах, як прикмета світу, і як складова частина його найбільш незабутніх фігур. У певному сенсі цей шар мови є єдиним і абсолютним. Але він неодмінно породжує дві інші форми мови, котрі його обрамовують: вище цього шару розташовується коментар, що оперує попередніми знаками, але в іншому застосуванні, а нижче – текст, примат якого, прихований під наочними для усіх знаками, надається коментарем» [10, с. 90-91]. Тут мова, з одного боку, є однорідним явищем, у якому «злились» в єдине ціле утворення того, що ми бачимо, і того, що читаємо; але, з іншого боку, ця тканина мовної цілісності постійно розщеплюється завдяки введенню додаткових визначень й коментарів. А отже, говорити про синхронічний та діакронічний мовні зрізи у контексті епістеми Ренесансу недоречно. Знання про речі, що одержує дослідник за допомогою такої мови, є однорідним і поверхневим, оскільки воно акумулюється завдяки простій сумативності, нагромадженню тверджень, які слідують один за одним.

В контексті наступної епістеми (XVII – XVIII ст.ст.), яку М. Фуко називає класичною, відбувається розклад єдиного простору подібності слів і речей. Наукова революція XVII століття, виходячи з принципів механіцизму, сформувала теоретичні моделі багатьох природничих наук, що прагнули до математизації емпіричного знання. В руслі цих змін виникла нова, особлива диспозиція слів і речей, що будувалась вже не на принципі тлумачення за подібністю, як у добу Ренесансу, а на умовах *впорядкованості*. «Текст перестає входити до складу знаків і форм істини, – заявляє М. Фуко; – мова більше не є ані жодною з фігур світу, ані

позначенням речей, котрі вони несуть з глибини століть. Істина знаходить свій прояв і свій знак в прозорому сприйнятті. Словам належить висловлювати її, якщо вони можуть це робити: вони більше не мають права бути її прикметою. Мова виходить зі сфери форм буття, щоб вступити у добу власної прозорості й нейтральності» [10, с. 105].

В класичній епістемі виникають штучні знаки, які починають виконувати функцію інструментарію мислення. За їх допомогою здійснюється розчленування складного на просте (матесис), систематизація простого (таксономія) й дедукування складного з простого (генезис). Іншими словами, знакова функція позначення відкривається лише у контексті пізнання: «Відношення між враженнями стає відношенням знака (а саме означника – авт.) до означуваного, тобто відношенням, яке, на кшталт відношення послідовності, розгортається від найслабшої ймовірності до найбільшої достовірності» [10, с. 110]. Причому, усередині пізнання, відношення «означник – означуване» є зв'язком між ідеєю однієї речі та ідеєю іншої речі. А отже, семіологія і герменевтика більше не поєднуються третім елементом схожості, як це було в епістемі Ренесансу, а мова вже не розглядається як самостійна річ, частина світу. Вона починає реалізуватись у формі дискурсії, «...котра є не більш як власне уявлення, що уявляється словесними знаками» [10, с. 135].

Проведений аналіз дозволяє Фуко констатувати, що у підґрунті історичного *a priori* класичної епістемі закладені особливості лінгвістичної опозиції «синхронія – діахронія», яка реалізується у контексті подвійних відношень «означник – означуване» і «мова – мовлення», досліджених Ф. де Сосюром, Р. Якобсоном та їх послідовниками. Але мовна діахронія французьким дослідником усувається на другий план, окреслюючи тим самим примат синхронічного мовного зрізу: «Мова аналізує уявлення відповідно суворого послідовного порядку, – пише він. – Дійсно, звуки можуть артикулюватись лише по одному, а мова не може уявити думку відразу в її цілісності; необхідно, щоб вона її розташовувала частина за частиною у лінійному порядку. Але цей порядок чужий уявленню» [10, с. 136]. І оскільки природна історія – ніщо інше, як іменування наочного, то структура, обмежуючи й фільтруючи наочне, дозволяє йому виразитись в мові. Причому мова тут розгортається лінійно, розташовуючи уявлення неперервно і послідовно, елемент за елементом. «Лише тільки неперервність може гарантувати

повторюваність природи, а тому, можливість для структури стати ознакою» [10, с. 212].

Якщо у класичній епістемі головну роль відігравав простір уявлення, якому були притаманні ознаки лінійності та неперервності, то вже наприкінці XVIII століття європейська культура починає характеризуватись часовими характеристиками, причому примат часу над простором обумовлює появу особливої конфігурації епістемологічного поля: простір уявлень долає власну неперервність, а знання і думки виходять за його межі. Іншими словами, виникає нова епістемологічна система, що характеризується двома нетотожними і опозиційними один одному вимірами – просторовим і часовим. Цю нову епістему М. Фуко називає сучасною (XIX – XX ст.ст.) і підкреслює, що в її контексті мова стає універсальною множиною елементів, що виявляють свою єдність як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівнях. На внутрішньому – це упорядкованість, взаємозв'язок мовних елементів, на зовнішньому – істотна спільність їх *функціональних відношень* у різних видах взаємодії. Та якщо у класичну добу мова декларувала систему уявлень, розчленяючи та поєднуючи їх у просторі на кшталт синхронічних мовних закономірностей, то тепер вона покликана насамперед позначати зв'язки між цими уявленнями, а саме: дії, стани, волю тощо, тобто те, що узагальнено можна назвати «умовами існування». Слова в цій інтерпретації використовуються не стільки для позначення наочних речей, скільки розчиняють і фіксують процес дії, переводячи мову в її діахронічний стан. ««Анатомія» мови, за висловом Грімма, вже функціонує в стихії Історії... – заключає Фуко. – Нова граматики має безпосередньо *діахронічний характер* (курсив наш – авт.) – але вона й не в змозі бути іншою, оскільки її позитивність встановлюється внаслідок розриву між мовою і уявленням. Внутрішня організація мов, умови власного функціонування, що приймаються чи відкидаються ними, відтепер можуть бути визначені лише у формі слів; але сама ця форма висловлює власні внутрішні закономірності, лише будучи співвіднесеною з попередніми власними станами, зі змінами, котрі в ній здійснювались, з варіаціями, котрі залишились нереалізованими» [10, с. 382-383].

Закладений примат діахронії у контекст історичного *a priori* сучасної епістемі дозволив М. Фуко подолати притаманний класичній добі синхронічний аналіз корпусу наук, що засновувався на визначенні устрою

їх формального апарату, але залишав поза областю дослідження їх історію. Тому у третій книзі трилогії – «Археології знання» – мислитель показує, що археологія, як методологічний принцип, відмовляється від синхронічного лінійного розвитку, наперед визначеного розгортання якоїсь «сутності». У цьому плані досліднику здається, що не стільки впорядкована структура мови визначає розвиток, скільки відношення зіткнення чи змагання мовних структур. Ці зіткнення вводять в історію різноманітні розриви: перервність, лакуни, пропуски, незакінченість, диспозиції тощо. Причому випадковість тут є особливою формою реалізації тієї ж самої структурності. Вона може бути дослідженою за допомогою ансамблю класичних методологічних підходів, що ґрунтуються на синхронічній цілісності та неперервності. А отже, основна ідея Мішеля Фуко полягає не в тому, щоб звести методологію синхронічної неперервності до спонтанних розривів. Не зводиться вона і до того, щоб винаходити певні синхронічні закономірності появи розривів і неузгодженостей. Визнаний французький дослідник лише прагне порушити питання про те, яким чином у деяких впорядкованих послідовностях раптом з'являється зупинка, відступ назад тощо.

Відзначимо, що тут йдеться не про нове методологічне відкриття, а про новий науковий «режим» у дискурсі та у формах пізнання. Саме наука відтепер входить в певний режим дискурсу, в якому має значення не внутрішній зміст знання, а те, яким чином воно функціонує, піддається зовнішнім впливам, зазнає глобальної трансформації. Археологія тут розуміється як певна історична форма або рамка, в якій можуть конституюватися знання, дискурси, сфери існування об'єктів тощо. Той, хто прагне знайти у межах цієї рамки певну цілісність, помиляється, оскільки будь-яке дискурсивне утворення не належить лише одній, чітко визначеній системі; воно завжди входить до нескінченної мережі дискурсів, а тому завжди виконує низку функцій.

Відтак, з точки зору М. Фуко виникнення нових позитивностей, як і зникнення старих, не є закономірністю, що нібито реалізується у відповідності до вимог певного універсального закону. Їх результат – розрив – це не порушення закону, а перервність, що завжди утворюється між двома різними позитивностями. А отже, одночасність певних трансформацій ще не означає, що їх час протікає одномірно. Тому навіть там, де події відбуваються в одному часовому відрізку, вони не завжди є

синхронними. Те, що вони належать до однієї епохи, ще не означає, що ця епоха надає їм певної однозначної форми дискурсу.

Складність розуміння сутності фукіанського археологічного аналізу викликана тим, що він не відповідає формальним критеріям науки. Знання, накопичені археологією, не є систематизованими; вони являють собою сукупність елементів, сформованих дискурсивною практикою. Отже, археологія знаходить точку опори не в трансцендентальній об'єктивності, а в самому знанні, де суб'єкт є локалізованим і аж ніяк не може виступити головною фігурою. Таким чином, Фуко, розробляючи концепцію археології знання, відходить від загально визнаної схеми «свідомість – пізнання – наука», замінюючи її іншою схемою «дискурсивна практика – знання – наука».

Література

1. Автономова Н. С. Философские проблемы структурного анализа в гуманитарных науках (Критический очерк концепций французского структурализма) / Н. С. Автономова. – М. : Наука., 1989. – 272 с.
2. Йосипенко О. М. Умови виникнення сенсу: логічні структури мови та соціальні інституції / О. М. Йосипенко // Філософські дискурси раціональності / В. Лях, В. Пазенок, Я. Любивий, К. Райда, О. Йосипенко, В. Куплін, Л. Ситниченко, О. Соболев. – К. : Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2010. – С. 197–261.
3. Табачникова С. Мишель Фуко: историк настоящего / С. Табачникова // Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности / М. Фуко. – М. : Касталь, 1996. – С. 396–443.
4. Фуко М. Археология знания / М. Фуко ; С. Митин, Д. Стасов (пер. с фр.). – К. : Ника-Центр, 1996. – 208 с.
5. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности / М. Фуко. – М. : Магистериум : Касталь, 1996. – 447 с.
6. Фуко М. Генеалогия на модерността / М. Фуко. – София : Университетско издателство «Св. Климент Охридски», 1992. – 196 с.
7. Фуко М. Забота об истине / М. Фуко // Воля к истине / М. Фуко. – М. : Касталь, 1996. – С. 307–326.
8. Фуко М. Использование удовольствий / М. Фуко // Воля к истине / М. Фуко. – М. : Касталь, 1996. – С. 269–306.
9. Фуко М. Проблеми методу: інтерв'ю з Мішелем Фуко // Після філософії: кінець чи трансформація? : пер. з англ. / [упоряд.: К. Байнес та ін.]. – К. : Четверта хвиля, 2000. – С. 94–109.
10. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко. – М. : Прогресс, 1977. – 488 с.

11. Quetel C. Faut-il critiquer Foucault? / C. Quetel // *Penser la folie.* – Paris, 1992. – P. 81–105.

МЕТАМОРФОЗЫ ЯЗЫКА В ИССЛЕДОВАНИЯХ ИСТОРИИ И ТИПОЛОГИИ КУЛЬТУРЫ: М.ФУКО

В.Н. Петрушов, В.И. Павлов, Е.Д. Коротенко

В статье обоснована точка зрения М.Фуко о том, что язык на протяжении истории человечества не является неизменным интерпретатором знания и разным историческим эпистемам (скрытым структурам сознания, обеспечивающим существование определенных идей) присущи собственные языковые закономерности, базирующиеся на основаниях языковой оппозиции «синхрония – диахрония». Именно эти закономерности считаются ее историческими *a priori*, которые изменяются от одной исторической эпохи к другой, но в пределах данной эпистемы в целом остаются неизменными.

Доказано, что сложность понимания сущности фукианского археологического анализа вызвана тем, что он не соответствует формальным критериям науки. Знания, накопленные археологией, не являются систематизированными; они представляют собой совокупность элементов, сформированных дискурсивной практикой. Археология находит точку опоры не в трансцендентальной объективности, а в самом знании, где субъект является локализованным и не выступает в качестве главной фигуры. Показано, что Фуко, разрабатывая концепцию археологии знания, отходит от общепризнанной схемы «сознание – познание – наука», заменяя ее на схему «дискурсивная практика – знание – наука».

Ключевые слова: структурализм, синхрония, диахрония, эпистема, археология знания, языковой дискурс.

METAMORPHOSES OF LANGUAGE IN HISTORY AND CULTURE TYPOLOGY STUDIES: M. FOUCAULT

V. Petrushov, V. Pavlov, Y. Korotenko

The article reveals philosophical essence of M. Foucault's structural method, by which the researcher argues isomorphism of many sets of social relations – from economic to legal and religious ones. It is shown that this isomorphism is based on comparison of various communicative sign systems, each of which implies a certain code (set of rules (reference code) or a kind of sign system endowed with structure). Isomorphism among several sign communication systems is possible only within certain "epistemological field" where one language is capable of being translated by the other such code.

M. Foucault substantiated the view that language throughout the history of mankind is not a sustainable interpreter of knowledge, but different historical epistemes (hidden structures of consciousness, which stipulate existence of certain ideas) own inherent laws of language, based on grounds of "synchrony-diachrony" language opposition. These very laws are considered to be historical *a priori*, which vary from one historical

era to another, but considered all round remain unchanged within one episteme.

It is proved that complexity of understanding the essence of M. Foucault's archaeological analysis is due to the fact that it does not meet formal criteria of science. Knowledge gained in archeology is not structured; it represents a set of elements formed by discursive practice. So, archeology takes its foothold not on the transcendental objectivity, but on knowledge itself, where object is localized and does not perform the main figure. It is shown that Foucault, developing the concept of archeology of knowledge, departs from generally accepted scheme "consciousness – cognition – science", replacing it by another scheme "discursive practice – knowledge – science".

Keywords: structuralism, synchrony, diachrony, episteme, archeology of knowledge, linguistic discourse.